

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مبانی برنامه ریزی درسی

مؤلف:

مرزبان ادیب منش

دانشجوی دکترای مطالعات برنامه درسی دانشگاه اصفهان

مدرس دانشگاه فرهنگیان کرمانشاه

انتشارات ارسطو

(چاپ و نشر ایران)

۱۳۹۳

سرشناسه : مرزبان ادیب منش
عنوان و پدید آور : مبانی برنامه ریزی درسی، ادیب منش، مرزبان، مولف،
۱۳۵۸.

مشخصات نشر : ارسطو (چاپ و نشر ایران) مشهد .

تعداد صفحات : ۱۴۱ صفحه

موضوع : آموزشی - دانشگاهی

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

شابک : ۸ - ۰۵ - ۷۵۵۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

رده بندی دیویی : ۸ ب ۹ ف / ۳۰۱

رده بندی کنگره : ۶۳۰۰۲۱۴ کتابخانه ملی ایران ۴۱۰

شماره کتابشناسی ملی : ۶۰۰۳۱۴۵

نام کتاب : مبانی برنامه ریزی درسی

مولف : مرزبان ادیب منش

ناشر : ارسطو (با همکاری سامانه اطلاع رسانی چاپ و نشر ایران)

صفحه آرایبی و تنظیم : پروانه مهاجر

طرح جلد : فریا قنبری

تیراژ : ۱۰۰۰ جلد

نوبت چاپ : اول - پاییز ۱۳۹۳

چاپ : مدیران

قیمت : ۸۰۰۰ تومان

شابک : ۸ - ۰۵ - ۷۵۵۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

تلفن های مرکز پخش : ۳۵۰۹۶۱۴۵ - ۳۵۰۹۶۱۴۶ - ۵۱ -

www.chaponashr.ir/arastu

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: ماهیت برنامه ریزی درسی

۱۰ مقدمه
۱۱ مفهوم برنامه ریزی درسی
۱۳ تعاریف برنامه درسی
۱۵ سیر تحول رشته برنامه ریزی درسی
۱۶ تاریخچه برنامه ریزی درسی در ایران
۱۹ سطوح مختلف طراحی برنامه ی درسی در سطوح کلان
۲۲ دیدگاههای (سطوح) برنامه درسی
۲۳ عناصر برنامه درسی
۲۷ تفاوت برنامه ریزی درسی و برنامه ریزی آموزشی
۲۸ نگرشها و دیدگاه های اساسی به برنامه درسی
۳۰ تفاوت برنامه ریزی سنتی و نوین

فصل دوم: مبانی فلسفی برنامه درسی

۳۳ مقدمه
۳۳ مبانی فلسفی برنامه ریزی درسی
۳۵ تعریف فلسفه
۳۶ ارتباط حوزه های فلسفه با آموزش و پرورش
۳۸ مکاتب فلسفی و آموزش و پرورش
۳۸ ایده آلیسم
۳۹ جایگاه عناصر برنامه درسی در مکتب ایده آلیسم
۴۱ رئالیسم

۴۱ جایگاه عناصر برنامه درسی در مکتب رئالیسم
۴۴ پراگماتیسم
۴۵ جایگاه عناصر برنامه درسی در مکتب پراگماتیسم

فصل سوم: مبانی جامعه شناسی برنامه درسی

۵۰ مقدمه
۵۱ مبانی اجتماعی برنامه درسی
۵۳ عناصر اصلی فرهنگ
۵۵ برنامه درسی و میراث فرهنگی
۵۶ دیدگاه اجتماعی و رویکردهای آن
۵۹ اصول و اشارات اجتماعی برای برنامه ریزان درسی

فصل چهارم: مبانی روان شناسی برنامه درسی

۶۴ مقدمه
۶۴ روان شناسی و برنامه درسی
۶۵ چرا به مطالعه یادگیری می پردازیم
۶۶ انواع نظریات یادگیری
۶۶ پیوند گرایی
۶۷ رفتار گرایی
۶۹ گشتالت
۷۳ شناختی
۷۴ خبر پردازی
۷۵ شناختی اجتماعی
۷۶ اصول روان شناسی برنامه درسی

فصل پنجم: مبانی دینی برنامه درسی

۷۹ مقدمه
۷۹ ضرورت و اهمیت
۸۱ چگونگی یا چرایی مسائل مربوط به دین
۸۳ تاثیر مبانی دینی بر برنامه درسی
۸۴ مبانی دینی برنامه درسی
۸۶ دلایل نیاز مربی و برنامه ریز درسی به مبانی دینی

فصل ششم: مبانی فناوری برنامه درسی

۹۱ مقدمه
۹۴ ماهیت فناوری برنامه درسی
۹۶ تاثیر فناوری در برنامه درسی
۹۷ الزامات استفاده از فناوری در برنامه های درسی
۹۸ کاربرد فناوری در برنامه درسی
۱۰۱ سابقه تاریخی استفاده از مبانی فناوری در برنامه های درسی
۱۰۳ جایگاه برنامه درسی مبتنی بر فناوری

فصل هفتم: مراحل برنامه ریزی درسی

۱۰۶ مقدمه
۱۰۸ تعیین هدفهای برنامه درسی
۱۰۸ اهمیت و فواید هدف های برنامه درسی
۱۱۰ منابع تعیین هدف های برنامه درسی
۱۱۲ اصول و معیارهای هدف های برنامه درسی
۱۱۴ محتوا
۱۱۵ معیارها و اصول انتخاب محتوا
۱۲۰ سازمان دهی محتوا برنامه درسی
۱۲۲ شیوه های سازمان دهی محتوا
۱۲۳ شیوه های سازمان دهی در یک برنامه درسی
۱۲۵ سازمان دهی عمودی
۱۲۶ سازمان دهی افقی
۱۳۰ راهبردهای یاددهی-یادگیری در برنامه ریزی درسی
۱۳۰ رابطه راهبردهای یاددهی-یادگیری با هدف و محتوا
۱۳۱ ارزشیابی برنامه درسی

پیش‌گفتار

به راه‌بادیه رفتن به از نشستن باطل

که گر مراد نیابم به قدر وسع بکوشم

سعدی

درس مبانی برنامه‌ریزی درسی به ارزش دو واحد جزء درس‌های تربیتی دوره‌های تربیت دبیر دانشگاه فرهنگیان است. هدف این درس بیش از هر چیز مورد بحث قرار دادن مفاهیم، مبانی و اصول برنامه‌ریزی درسی به منظور فراهم آوردن چارچوبی مناسب برای تفکر، تصمیم‌گیری و اجرای برنامه‌های درسی و تربیتی و کمک به مربیان و معلمان در درک ماهیت علمی برنامه‌های درسی است. دانشجویان رشته‌های دبیری باید مبانی برنامه‌ریزی را بخوبی بشناسند و مطلع شوند که نظام آموزش و پرورش بر چه مبنا و تحت تاثیر چه دلایل اعتقادی، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، دینی و فناوری شکل گرفته است. مطالب کتاب حاضر برای دو واحد درسی انتخاب و در هفت فصل سازماندهی شده‌اند که محتوا و مطالب آن براساس سرفصل‌های مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی و سرفصل‌های مصوب دانشگاه فرهنگیان تدوین گردیده است، کتاب حاضر بر آن است تا دانشجویان را با تاثیرات مبانی فلسفی، روان‌شناسی، اجتماعی، دینی و فناوری تعلیم و تربیت در مقاطع ابتدایی و متوسطه (دوره اول و دوره دوم) آشنا کند. در فصل اول دانشجویان با ماهیت برنامه‌ریزی درسی (مفاهیم و تعاریف برنامه‌ریزی درسی، مفاهیم و تعاریف برنامه‌ریزی درسی، تفاوت برنامه‌ریزی درسی و برنامه‌ریزی آموزشی، تفاوت برنامه‌ریزی سنتی و برنامه‌ریزی نوین، عناصر برنامه‌ریزی درسی، سطوح مختلف طراحی برنامه‌ریزی درسی در سطوح کلان، دیدگاه‌های

برنامه درسی، سیر تحول رشته برنامه ریزی درسی، تاریخچه برنامه‌ریزی درسی در ایران) آشنا می‌شوند. در فصل دوم مبانی فلسفی برنامه درسی مطرح می‌شود که در آن مکاتب فلسفی ایده‌یسم، رئالیسم و پراگماتیسم و تاثیر این مکاتب در تعیین اهداف، تنظیم برنامه‌های درسی مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. فصل سوم به توضیح و تشریح مبانی جامعه‌شناسی برنامه درسی پرداخته و از جنبه‌های مبانی اجتماعی برنامه درسی، برنامه درسی و میراث فرهنگی، دیدگاه اجتماعی و رویکردهای آن بحث شده است. در فصل چهارم مبانی روان‌شناسی برنامه درسی مطرح شده است. و از ارتباط روان‌شناسی و برنامه درسی، نیازهای یادگیرندگان و نظریه‌های اصلی یادگیری برنامه درسی بحث شده است. فصل پنجم به مبانی دینی برنامه درسی پرداخته و از تأثیر دین در برنامه‌های درسی، ویژگی‌های برنامه درسی مبتنی بر مبانی دینی و چرایی و چگونگی پرداختن به مبانی دینی برنامه درسی سخن به میان آمده است. در فصل ششم مبانی فناوری برنامه درسی بیان شده است و از ماهیت فناوری، تأثیر فناوری در برنامه درسی، الزامات استفاده از فناوری در برنامه درسی و کاربردهای فناوری در برنامه درسی بحث شده است. در فصل هفتم دانشجویان و مخاطبین با مراحل برنامه ریزی درسی (تعیین اهداف، انتخاب محتوا، راهبردهای یاددهی، یادگیری و ارزشیابی) آشنا می‌شوند. مطالب این کتاب چند ترم تحصیلی در دانشگاه فرهنگیان کرمانشاه تدریس شده است و براساس بازخوردی که از دانشجویان دریافت شده است به نظر می‌رسد که می‌تواند برای معلمان مفید باشد. در عین حال این کتاب از چند ویژگی برخوردار است که سایر منابع و کتاب‌های پیشین کمتر از آن برخوردار هستند و در واقع وجه تمایز این اثر با سایر تألیفات مشابه می‌باشد.

- در توضیح و تشریح مبانی برنامه درسی از کلی‌گویی اجتناب شده و سعی شده مطالب طوری طراحی و تدوین گردد که برای خوانندگان قابل فهم و در عین حال کاربردی باشد.

- در پایان هر فصل پرسش‌هایی برای اندیشیدن مطرح شده است که می‌تواند برای خواننده زمینه مطالعه و تحقیق بیشتر را فراهم آورد.

- در کتاب‌های مشابه فقط مبانی فلسفی، اجتماعی و روان‌شناسی مطرح گردیده، در حالیکه در این اثر علاوه بر مبانی‌های ذکر شده، برای اولین بار بنا بر ضرورت، اهمیت و تأثیری که فناوری و دین در برنامه‌های درسی دارند، مبانی فناوری و مبانی دینی هم مطرح شده تا مبنای علمی‌قوی‌تری در دانشجویان بوجود آید.

- در فصل مربوط به مبانی فلسفی برنامه درسی در بخش مربوط به مکاتب فلسفی جایگاه عناصر برنامه درسی (اهداف، محتوا، روش، ارزشیابی) برای هر کدام از مکاتب (ایده ایست، رئالیست، پراگماتیست) بیان شده است که در آثار مشابه چنین توضیح و تبیینی مشاهده نمی‌شود. به هر حال آنچه پدید آمده تلاش در «حد و وسع» نگارنده است که بی نیاز از نقد و نظر اساتید، صاحب نظران، متفکران و دانشجویان عزیز نیست. امید دارم که خوانندگان عزیز مرا از نقدها و نظرات اصلاحی خویش آگاه سازند تا وام دار آنها باشم و در آینده به اصلاح متن اقدام نمایم. در تهیه و تدوین اثر حاضر استادان، دانشجویان و محققین حوزه تعلیم و تربیت به صورت مستقیم و غیر مستقیم نقش داشتند حتی بخش‌های عمده ای از این کتاب به طور مستقیم برگرفته از آثار این گروه است. به ویژه اساتید برجسته و بنام حوزه مطالعات برنامه درسی جناب آقای دکتر محمود مهر محمدی، جناب دکتر نعمت‌الله موسی پور و دکتر حسن ملکی که مراتب تقدیر و تشکر خویش را از این بزرگواران اعلام می‌دارم.

در پایان از خانواده‌ام به ویژه همسرم که در تهیه این کتاب متحمل زحمات فراوان شدند سپاسگزاری و قدردانی می‌کنم.

بیستم مرداد ماه یکهزار و سیصد و نود و سه

مرزبان ادیب منش

دانشجوی دکترای مطالعات برنامه درسی دانشگاه اصفهان

مدرس دانشگاه فرهنگیان کرمانشاه

MARZBANEADIB@YAHOO.COM

فصل اول:

کلیات (ماهیت برنامه ریزی درسی)

مقدمه

برنامه درسی به عنوان قلب نظام تعلیم و تربیت در طول تاریخ همواره مورد علاقه و مطالعه سیاستمداران، دست اندرکاران و متولیان تعلیم و تربیت، متخصصان حوزه تعلیم و تربیت، معلمان و والدین بوده است. پی ریزی برنامه درسی به عنوان یک حوزه تخصصی به اوایل قرن بیستم باز می‌گردد و نخستین کتاب در زمینه برنامه درسی توسط فرانکلین بوبیت^۱ منتشر شد. هر چند که در اکثر منابع و کتب قدیمی‌تر اصلاح «برنامه ریزی درسی» به کار رفته است اما در گفتمان‌های جدید و منابعی جدیدی که در این حوزه معرفی می‌شود عنوان «برنامه درسی» مطرح می‌شود، چرا که برنامه ریزی درسی تنها یک بعد از برنامه درسی را شامل می‌شود و آن هم ناظر بر فرایند تدوین برنامه است. این در حالی است که برنامه درسی شامل طراحی برنامه درسی، اجرای برنامه درسی، ارزشیابی برنامه درسی، تغییر برنامه درسی، پژوهش در برنامه درسی، نظریه در برنامه درسی و تاریخ برنامه درسی است. به هر حال هر چند که واژه برنامه درسی در کشور ما یک واژه جدید است اما در کتاب‌ها و منابع جدید، فصلنامه‌های معتبر علمی و پژوهشی، همایش‌های ملی و بین‌المللی و گفتمان‌های اساتید و دانشجویان حوزه مطالعات برنامه درسی تا حدودی جایگاه واقعی خود را پیدا کرده است. بنابراین یکی از زمینه‌های که می‌تواند در فهم تحولات رشته برنامه درسی ایفای نقش کند تعریف مفهوم برنامه درسی و برنامه‌ریزی درسی است. که در این فصل خوانندگان عزیز با ماهیت برنامه‌ریزی درسی (مفاهیم و تعاریف برنامه‌ریزی درسی، مفاهیم و تعاریف برنامه درسی، تفاوت برنامه‌ریزی درسی و برنامه‌ریزی آموزشی، تفاوت برنامه ریزی درسی سنتی و برنامه درسی نوین، عناصر برنامه درسی، سطوح مختلف طراحی برنامه‌ی درسی در سطوح کلان، دیدگاه‌های برنامه درسی، سیر تحول رشته برنامه‌ریزی درسی، تاریخچه

1. Bobit

برنامه ریزی درسی در ایران) آشنا می‌شوند.

مفهوم برنامه ریزی درسی

برای برنامه‌ریزی درسی از سوی متخصصان برنامه درسی تعاریف متعددی ارائه گردیده است، دلایل وجود تعاریف و برداشت‌های مختلف نسبت به برنامه‌ریزی درسی، به این دلیل است که در تصمیم‌گیری‌های برنامه‌ی درسی، منابع اطلاعاتی همانند موضوع درسی سازماندهی شده، فراگیران و جامعه دخالت دارند. قبل از ارائه تعاریف تخصصی برنامه‌ریزی درسی ابتدا با واژه برنامه‌ریزی در مفهوم عام آن آشنا می‌شویم. در معنای عام اصطلاح برنامه‌ریزی، به معنی نقشه کشیدن برای دستیابی به خواسته‌هاست و راهی برای هدایت حساب شده فعالیت‌های افراد به سوی منظور مشخص است. حال به تعریف برنامه ریزی درسی از دیدگاه صاحب نظران و متخصصان برنامه درسی می‌پردازیم:

((برنامه‌ریزی درسی عبارت است از پیش‌بینی و تهیه فرصت‌های یادگیری برای جمعیتی مشخص به منظور نیل به آرمان‌ها و اهداف آموزش و پرورش است.))

تقی پور ظهیر

((برنامه‌ریزی درسی، فرآیند اجرایی سه بخش تهیه هدف‌های آموزشی، سازماندهی آموزش و ارزشیابی است که از محصول نهایی آن، یک برنامه درسی کامل به دست آید.))

میر لوحی

((برنامه‌ریزی درسی عبارت است: از برنامه‌ریزی فعالیت‌های یاددهی-یادگیری به منظور ایجاد تغییرات مطلوب در رفتار یادگیرنده و ارزیابی میزان تحقق این تغییرات است.))

لوی

((برنامه‌ریزی درسی عبارت است از برخورد فراگیر با فرصت‌های متعددی که تحت هدایت و راهنمایی مدرسه طراحی می‌شود.))

آل آقا و تیرگر

((برنامه‌ریزی درسی فعالیت مستمری است که نه تنها به مقصد، بلکه به روش چگونگی

رسیدن به مقصد و تعیین بهترین مسیر نیز توجه دارد.))

کومبز

((برنامه ریزی درسی، برنامه ریزی فرصت‌های یادگیری جهت ایجاد تغییرات خواسته شده در دانش‌آموزان و ارزیابی میزان ایجاد این تغییرات است.))

میرزاییگی

((برنامه ریزی درسی طرح تدابیری است که به احسن وجه یا مناسب‌ترین صورت، از منابع موجود به جهت نیل به هدف‌های مطلوب استفاده کند.))

راسخ

بعد از یادآوری تعاریف برنامه ریزی درسی، ذکر این مطلب هم لازم است که فرآیند برنامه ریزی درسی که منجر به تولید یک برنامه درسی می‌گردد، شامل سه مرحله اساسی، الگوپردازی برنامه درسی، اجرای برنامه درسی و ارزشیابی از برنامه درسی است. در فرآیند طراحی، تولید و اجرای برنامه‌های درسی، سه نوع برنامه درسی قصد شده، اجرا شده و کسب شده مطرح است:

۱. برنامه درسی قصد شده: به آرمان‌ها، اهداف، محتوا، روش‌های یاد دهی - یادگیری و وسایل پیش بینی شده در برنامه درسی توجه دارد.

۲. برنامه درسی اجرا شده: مجموعه اقدامات و فعالیت‌های یاد دهی - یادگیری است که بر اساس برنامه درسی قصد شده و آنچه معلمان از آن برداشت کرده اند، در محیط واقعی کلاس‌های درس به اجرا در می‌آید.

۳. برنامه درسی کسب شده: منظور از این برنامه، یادگیری‌ها و به عبارت دیگر تغییر رفتارهایی است که از طریق به اجرا درآمدن برنامه درسی در مجموعه‌ی دانش‌ها، مهارت‌ها و نگرش‌های دانش‌آموزان ایجاد می‌شود. (احمدی، ۱۳۸۰)

تعاریف برنامه درسی

برنامه‌ریزی درسی (*Curriculum Development*) از لحاظ مفهومی اشاره به یک فرآیند دارد که حاصل یا نتیجه آن برنامه درسی است. برنامه درسی (*Curriculum*) از ریشه لاتین *Race course* به معنای میدان حرکت و مسابقه یا فاصله و مقدار راهی است که افراد باید طی کنند تا به مقصد مورد نظر دست یابند. از لحاظ تاریخی نیز مفهوم میدان مسابقه یا رقابت در نظام آموزشی مدرسه ای دارای بار معنای خاصی است و آن عبارت است از این که مدارس همواره چیزی همانند یک میدان مسابقه را برای یادگیرندگان آماده ساخته اند. زیرا تمامی یادگیرندگان باید مجموعه‌ای از موضوعات و محتوای آموزشی یکسان و استاندارد را فراگیرند، از این رو کلیه‌ی دانش‌آموزان، به عنوان مسابقه دهنده، برای عبور موفقیت‌آمیز از خط پایان این میدان مسابقه و یا به عبارتی دیگر دریافت گواهینامه یا مدرک تحصیلی در حال رقابت با هم دیگر هستند. (فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۱).

بعد از آشنایی با مفهوم برنامه درسی برای بیان ابعاد مختلف برنامه درسی و توجه به برداشت‌های متعدد به ارائه‌ی تعاریفی از آن توسط کارشناسان و صاحب‌نظران این حوزه می‌پردازیم:

((برنامه درسی در حقیقت نقشه‌ای است که در آن فرصت‌های مناسب یادگیری برای رسیدن به هدف‌های کلی و یا هدف‌های جزئی متناسب که برای جمعیت و مدارس معینی در نظر گرفته شده اند، فراهم گردیده است.))

سیلور و الکساندر

((برنامه درسی عبارت است از یک توالی از تجارب بالقوه که در مدارس برای ایجاد آمادگی در دانش‌آموزان با هدف کار و تفکر گروهی ارائه می‌شود.))

اسمیت

((برنامه درسی را شامل یک سلسله وقایع آموزشی طراحی شده که به قصد تحقق نتایج آموزشی برای یک یا چند یادگیرنده پیش بینی شده است.))

آیزنر (*Isner*)

((تجربیات آموختنی و نتایج مورد نظر به صورت طرح ریزی و هدایت شده که از طریق

بازسازی منطقی معرفت و تجربه، به منظور رشد دائمی یادگیرنده در زمینه شخصی و اجتماعی، تحت نظارت مدرسه تدوین شده است.))

تانر و تانر (Tanner and Tanner)

((برنامه درسی عبارت است از مجموعه تصمیمات و اقداماتی است که قبل از آموزش صورت

می‌پذیرد.))

مک دونالد

((برنامه درسی، تجاربی است که در دامنه‌ی آن از دانش‌آموز به مدرسه و به زندگی واقعی

می‌رسد که البته این تعریف از پیشرفت‌گرایان می‌باشد.))

((برنامه درسی عبارت است از یک موضع‌گیری اساسی درباره‌ی یاددهی - یادگیری و ابعاد

گوناگون نظری و عملی.))

میلر

((فعالیت‌هایی که کودکان و نوجوانان باید انجام دهند تا توانایی انجام فعالیت‌های ضروری

برای زندگی بزرگسال در آن‌ها بوجود آید.))

بویبت

((برنامه تربیتی و درسی شامل کلیه‌ی تجربیات، مطالعات، بحث‌ها، فعالیت‌های گروهی و

فردی و سایر اعمالی است که شاگرد تحت سرپرستی و راهنمایی مدرسه انجام می‌دهد.))
شریعتمداری

((برنامه درسی به محتوای رسمی و غیر رسمی، فرآیند، آموزش‌های آشکار و پنهان اطلاق

می‌شود که به وسیله‌ی آن‌ها یادگیرنده تحت هدایت مدرسه دانش لازم را به دست می‌آورد،

مهارت‌ها را کسب می‌کند و گرایش‌ها، قدرشناسی‌ها و ارزش‌ها را در خود تغییر می‌دهد.))
ملکی

همچنین برنامه درسی، طرحی جهت آماده کردن مجموعه‌ای از فرصت‌های یادگیری برای

افراد تحت تعلیم است، این طرح شامل اهداف، محتوا، وسایل آموزشی، فعالیت‌ها، تجربیات

یادگیری، روش‌های یاددهی و یادگیری و شرایط و امکانات و نحوه ارزشیابی است. (سیلور و همکاران، ۱۳۷۲).

به اعتقاد نگارنده برنامه درسی عبارتست از مجموعه اقدامات و فعالیت‌هایی که در مدرسه به شکل رسمی و غیر رسمی برای فرایند یاددهی-یادگیری دانش آموزان تدارک دیده می‌شود و دانش آموز از این طریق به کسب دانش و مهارت لازم می‌پردازد.

بطور کلی وجود برنامه‌های درسی نظام‌دار آموزش و پرورش باعث آن شده است تا دست اندرکاران تعلیم و تربیت بتوانند ضمن ارزشیابی و نظارت کافی بر فرایند اجرای برنامه‌های آموزشی، برای حفظ، اصلاح و گسترش آن تلاش کنند. (آقازاده واحدیان، ۱۳۷۷). به هر حال برنامه درسی یکی از مسائل مهم و اساسی نظام آموزشی است که هسته مرکزی فعالیت آموزشی را تشکیل می‌دهد.

سیر تحول رشته برنامه ریزی درسی

هر چند برنامه درسی به عنوان یک حوزه تخصصی و یک رشته تحصیلی، موضوعی جدید است. اما برنامه درسی به عنوان مسأله مورد علاقه بشر، موضوع تازه ای نیست و عمر آن به قدمت عمر انسان می‌رسد. به هر حال تاریخ برنامه‌ی درسی شامل دو دوره‌ی رسمی و غیر رسمی می‌باشد. سابقه غیر رسمی بودن برنامه‌های درسی به دوران‌های ماقبل تاریخ برمی‌گردد که کودکان برای این که بتوانند به عضویت جامعه در آیند و برای یادگیری موضوعات و محتوای متناسب با نیازهایشان، باید تصمیماتی اتخاذ می‌شد. (عباس زادگان، ۱۳۷۶). پس از تولد تشکل رسمی حوزه تخصصی برنامه درسی در سال ۱۹۱۸ یعنی با انتشار اولین کتاب تخصصی برنامه درسی توسط فرانکلین بوبیت بود که چگونگی امر انتخاب محتوا بطور منسجم و سازمان یافته مکتوب گردید. (پروند، ۱۳۷۴). به هر حال برنامه‌ی درسی گذشته ای طولانی، اما تاریخچه ای کوتاه دارد. برنامه‌ی درسی به عنوان یک زمینه پژوهشی منظم، از دهه‌ی ۱۹۲۰ ایجاد شده است. (تنر، دانیل، به نقل از خوی‌نژاد، ۱۳۸۱، ص ۴۵۹). بعد از آن هم در سال ۱۹۶۱ دانش سازمان یافته‌ی حرفه‌ای در رشته برنامه درسی به نحوی متکامل شد که اولین دایره المعارف بین المللی درسی منتشر گشت و موجبات غنای دانش نظری و عملی را فراهم ساخت. اما با این همه، فرآیند

شکل گیری برنامه ریزی درسی بر مبنای نظام مدیریت علمی تیلور یعنی توجه به کارایی، نظارت و پیش بینی پدیده‌ها استوار بود. اولین بخش برنامه ریزی درسی در سال ۱۹۳۸ در دانشگاه کلمبیا تشکیل گردید و این رشته وارد فعالیت‌های علمی دانشگاه شد. در سال ۱۹۴۹، تیلور چهار سؤال اساسی را درباره‌ی مفاهیم اصلی برنامه ریزی درسی، تحت عنوان اهداف تربیتی مدرسه، چگونگی انتخاب تجارب یادگیری، چگونگی تنظیم یادگیری و چگونگی ارزشیابی تحقق تجارب یادگیری مطرح ساخت که باعث رونق این رشته شد. در اواسط دهه‌ی ۷۰ و اوایل دهه‌ی ۸۰ مفاهیم جدید و فراگیری در سه مقوله‌ی کلی برنامه درسی رسمی، برنامه درسی عقیم و برنامه درسی مستتر در واژگان این رشته پدید آمد.

تاریخچه برنامه ریزی درسی در ایران

مهمترین هدف تعلیم و تربیت در ایران باستان، پرورش کودک برای عضویت در جامعه بوده است. در کتاب اوستا این چنین آمده است: ((ای اهورا مزدا به من فرزندی عطا کن که بتواند از عهده انجام وظیفه اش نسبت به خانه‌ی من و مملکت من برآید و پادشاه دادگر مرا مساعدت نماید)). (درانی، ۱۳۷۶، ص ۳۹).

همچنین در نظام آموزشی ایران باستان که متأثر از تعلیم زردتشت بود، اهداف تعلیم و تربیت عبارت بودند از:

- ۱- جهان شمولی اهداف تربیتی و پرورش روحیه طبیعت دوستی و حفظ منابع.
- ۲- تنازع خیر و شر و رجحان خیر و پندار نیک.
- ۳- توحید گرایی نظری و ثنویت گرایی عملی.
- ۴- خردورزی به عنوان معیار سنجش.
- ۵- تأکید بر انتخاب آزادانه.

همچنین با بررسی و استنتاج سروده‌های زردتشت می‌توان دریافت که روش‌های تعلیم و تربیت مورد تأکید او شامل مواردی مانند محبت ورزی، جرأت‌آموزی و پرورش روحیه ایثار،

پرورش کلامی و گفتاری، فضیلت پروری، تلفیق کار و دانش، تربیت جسمی- روانی و روش آموزش سلبی می‌باشند. (رضوی، ۱۳۸۴). همچنین در تمدن ایران باستان برنامه درسی مدارس شامل سه بخش: دینی و اخلاقی، تربیت بدنی، تعلیم خواندن و نوشتن و حساب برای طبقات خاص بود. برنامه درسی در تربیت بدنی شامل اسب سواری، تیراندازی، شکار، چوگان بازی و شنا بود. از نظر روش‌های تربیتی هم، در تعلیم و تربیت دو روش معمول بود: اول آن که حدود برنامه و مدت تحصیل را معین کنند و اولیاء را در پرورش کودکان و انتخاب آموزگار و دستور تحصیل و روش آموختن آزاد گذارند. دوم اینکه دولت در تمام عوامل تربیت دخالت داشت و با هدف مشخص عقاید خاص را به کودکان القاء می‌کرد و عادات معینی را در آنها ایجاد می‌کرد. (الماسی، ۱۳۷۹). بعد از دوره باستان در تعلیم و تربیت دوره‌ی هخامنشی هم سه بخش عمده‌ی تربیت اجتماعی، تربیت شخصی و خدمات لشکری مطرح بود. بعد از ورود اسلام به ایران هم، به تدریج نظام آموزشی متحول گردید. مهم‌ترین تحول، خارج شدن تعلیم و تربیت رسمی از انحصار شاهزادگان و بزرگ‌زادگان بود. اولین مدرسی که پس از اسلام بنا شدند مدارس همانند مدرسه بیهقیه و سعدیه در نیشابور بودند که مربوط به قرون سوم و چهارم می‌شدند. (سلسبیلی، ۱۳۸۲). همچنین بعد از فراگیر شدن تعالیم الهی و اسلامی و به دلیل تأکیدات فراوان تعلیمات دین اسلام به فراگیری علم و دانش و کسب بینش و معرفت، مراکز تعلیم و تربیت و مکتب‌خانه‌ها به سرعت رشد و توسعه یافتند. برنامه‌های آموزشی و محتوای درسی در مکاتب شامل آموزش الفبا، قرائت قرآن و حفظ بخش‌هایی از آن و نوشتن بود. البته انتخاب محتوا و کتاب درسی در مکتب‌خانه‌ها، بدون توجه به نیاز و علاقه و رغبت و استعداد کودکان صورت می‌گرفت. به طوری که این شیوه‌ی تربیتی در دوره‌ی صفویه هم، همانند دوره‌ی افشاریه و زندیه همچنان ادامه یافت. (سلسبیلی، ۱۳۸۲). مدتی بعد از آن دوران، در دوران حکومت سلجوقیان و در نخستین سال‌های وزارت خواجه نظام الملک، مدارس نظامیه تأسیس گردید و خواجه نظام الملک توانست با کنترل درآوردن نظام آموزشی، موجبات همبستگی و هم‌شکلی برنامه درسی و محتوای آموزشی و تشکیلات داخلی مدارس را فراهم نماید. (درانی، ۱۳۸۶). بعد از آن هم، برنامه ریزی در ایران به طور مشخص با نخستین برنامه‌ی عمرانی ایران در سال ۱۳۲۷ آغاز شد که بیشتر اهداف آن ترمیم و توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی بود. در سال ۱۳۳۴ هم برنامه هفت ساله‌ی ای به منظور بالا بردن سطح فرهنگ کشور انجام گرفت که در آن تأکید بر توسعه

آموزش و پرورش، توجه به کیفیت نظام آموزشی، توجه به ملازمات اداری و اجرایی و زیر بنایی آموزش و پرورش و ... مورد توجه قرار گرفت. (فیوضات، ۱۳۶۸). بعد از آن به تدریج ایرانیان به دانش اروپا روی آوردند که یکی از مهمترین عوامل روی آوردن ایرانیان به دانش و معارف اروپا، شکست‌های مکرر ایران در مقابل تجاوزات حکومت ترازوی روسیه بود. به دنبال آشنایی ایرانیان با اروپا و با تأسیس مدارس جدید و تأسیس دارالفنون، باب جدیدی در نظام تعلیم و تربیت گشوده شد. (درانی، ۱۳۸۶). برنامه درسی و محتوای آموزشی در مدرسه دارالفنون، شامل علوم طبیعی، ریاضی، تاریخ، جغرافیا، زبان انگلیسی، زبان فرانسه، نقاشی و موسیقی می‌شد. بنابراین، آشنایی با نظام آموزشی اروپا و به ویژه تأسیس دارالفنون در زمینه برنامه درسی ایران، تأثیرات چشمگیری داشت که یکی از تأثیرات مفید فراهم شدن موجبات ترجمه و تألیف کتب متعددی در رشته‌های مختلف نظیر نقشه برداری، حساب، هندسه و غیره بود. (وکیلان، ۱۳۷۶). علاوه بر همه این موارد، در قانون شورای عالی معارف هم که در سال ۱۳۰۰ شمسی به تصویب رسید. رسیدگی به برنامه‌های مدارس و تطبیق دادن کتاب‌های درسی با توجه به دستورات صادر شده از طرف شورا، از وظایف شورای عالی معارف عنوان شد. (صافی، ۱۳۷۳). بعد از آن در سال ۱۳۴۹ هم با تغییر نظام آموزشی به دوره‌ی پنج ساله ابتدایی، سه ساله راهنمایی و چهار ساله دبیرستان، مرکز تحقیقات برنامه ریزی درسی برای برنامه ریزی، تحقیق و ارزشیابی در آموزش قبل از دانشگاه تشکیل گردید که این امر، اولین گام در مسیر علمی‌شدن مسئله‌ی برنامه ریزی درسی در ایران بود. (نجاری به نقل از دانش فر، ۱۳۷۹، ص ۲۶). به طور کلی هر چند بر اساس شرحی که گذشت، توجهاتی هر چند اندک به برنامه‌های درسی در مقاطع زمانی متعددی شده است، اما با این حال، تا قبل از انقلاب اسلامی، هیچ دوره‌ی آموزشی در مورد برنامه ریزی آموزشی و درسی وجود نداشته است، تا این که با انتشار ترجمه‌ی کتاب برونر در سال ۱۳۵۱، اندیشه‌ی برنامه ریزی درسی در محافل علمی ایران مطرح گشت. اما با همه‌ی این احوال خوشبختانه هم اکنون، با تأسیس انجمن مطالعات برنامه ریزی درسی و توجه برخی سازمان‌ها و مراکز به رشته برنامه ریزی درسی، برگزاری همایش‌های سالانه برنامه ریزی درسی، توجه به برنامه ریزی درسی بر گسترش و رونق آن افزوده شده است.

سطوح مختلف طراحی برنامه ی درسی در سطوح کلان

برخی از صاحب نظران عرصه برنامه ی درسی، این قلمرو را به طور کلی به دو بخش زیر تقسیم نموده اند. بخش اول مربوط به طراحی برنامه درسی می باشد که شامل شناسایی عناصر تشکیل دهنده ی برنامه و نوع تصمیماتی است که در ارتباط با هر یک از آنها اتخاذ می شود. بخش دوم، شامل فرآیند برنامه ریزی درسی، اجرای برنامه ی درسی و ارزشیابی می باشد که گاهی به آن مهندسی برنامه ی درسی هم می گویند.

۱- برنامه درسی آرمانی:

این برنامه از نظریات متخصصان، صاحب نظران، سیاست گذاران و کمیته های ویژه تشکیل شده است. سطح آرمانی، اولین سطح در برنامه درسی می باشد که وضع مطلوب را ترسیم می کند.

۲- برنامه درسی مکتوب:

قسمتی از برنامه درسی می باشد که به شکل کتاب درسی در می آید و توسط معلمان به دانش آموزان تدریس و آموزش داده می شود. (قورچیان و تن ساز، ۱۳۷۴).

۳- برنامه درسی حمایت شده:

شامل کلیه فعالیت هایی همانند تنظیم جداول زمانی، تهیه وسایل و تجهیزات مورد نیاز و خدمات کارکنان آموزشی و مدیریت برای حمایت از برنامه درسی است.

۴- برنامه درسی اجرا شده:

برنامه ای است که معلم مجری آن است و تدریس خود در سر کلاس درس، به انتخاب خود مفاهیمی از برنامه را اجرا و تدریس می کند و از برخی مفاهیم دیگر چشم پوشی می کند. متأسفانه در کشور ما در زمینه اجرای برنامه درسی توسط معلمان، معلمان مسئول اجرای تمام و کمال برنامه هستند و کارگزاران ساده برنامه های درسی اند، در حالی که به عنوان نمونه در نظام آموزشی کشور استرالیا، معلمان تشویق می شوند که در انتخاب مطالب و محتوا، مطابق با دانش

تخصصی و حرفه ای شان اعمال نظر کنند. همچنین متأسفانه در گروه‌های برنامه ریزی درسی در ایران، نقش اصلی بر عهده ی اساتید دانشگاهی می‌باشد و معلمان با تجربه نقش ثانوی را در این باره به عهده دارند. در صورت بکارگیری و استفاده از معلمان در تصمیم گیریهای برنامه ی درسی، همچنین از معلمان بازنشسته و یا آنهایی که از فعالیتهای تدریس و آموزش فراغت یافته اند، شرایط بهتری در نظام تعلیم و تربیت بوجود خواهد آمد. درحالی که، نظام برنامه ریزی درسی ایران، بیشتر تحت استیلای متخصصان دانشگاهی و کمتر تحت استیلای خبرگان آشنا به محیط مدرسه و شرایط معلمان بوده و به تبع آن به معلمان در تصمیم گیری‌های مربوط به برنامه درسی، توجه کمتری می‌گردد. (مهر محمدی، ۱۳۷۵).

۵- برنامه درسی آزمون شده:

بخشی از برنامه درسی است که مورد ارزیابی و امتحان قرار می‌گیرد. به آن قسمت از برنامه که تدریس می‌گردد و بعد از پایان تدریس و آموزش ارزیابی می‌شود، گفته می‌شود.

۶- برنامه درسی یاد گرفته شده:

منظور از این برنامه، این است که معلوم گردد که دانش آموزان از برنامه‌های درسی تهیه شده و کتب، به چه میزان توانسته اند یاد بگیرند. در واقع موفقیت برنامه در میزان یادگیری دانش آموزان است.

۷- برنامه درسی پنهان:

برنامه درسی پنهان به مجموعه ای از پیام‌هایی در ارتباط با دانش، ارزش‌ها، هنجارهای رفتاری و نگرشهایی می‌داند که یادگیرنده‌ها از کانال جریانات آموزشی یاد نگرفته اند. بسیاری از تجارب و فعالیتهای یادگیری دانش آموزان که حاصل تعامل پویا و فعال دانش آموزان با محیط آموزشی و اجتماعی مدرسه می‌باشد، جزء آموخته‌های غیر عمدی، قصد نشده و برنامه درسی پنهان به حساب می‌آید. (Gordon, ۱۸۸۲). (p۱۸۸). برنامه درسی پنهان مجموعه ای از پیام‌های ضمنی مرتبط با دانش، ارزش‌ها، هنجارهای رفتاری و نگرشهایی است که یادگیرنده گان از طریق فرایندهای آموزشی تجربه کرده اند. بدین ترتیب که این پیام‌ها می‌توانند به صورت